

זיכרון בשולי הזיכרון

משה ויצמן – עולה, צלם, חלל

אדוה מגליכהן

מקסימיליאן בווינה, משה בעמק

משה ויצמן נולד בקיץ 1922 בווינה, בירת אוסטריה, שאליה היגרו הוריו מגליציה. ב־13 במרץ 1938, ימים אחדים לפני חג הפורים, נכנסו כוחות גרמניים לאוסטריה והתקבלו באהדה עצומה – ה"אנשלוס", סיפוח אוסטריה לרייך הגרמני. החלו התעללויות פומביות, יהודים גורשו לגבול הפולני, מאות נאסרו ונשלחו למחנות ריכוז. בעידוד השלטון נעשו גם פרעות ביהודי וינה, ובהם משפחת ויצמן: האב צבי, צלם ידוע ומבוקש בעיר, האם חנה ושני ילדיהם, שנקראו מקסימיליאן וזיגפריד כדי להקל על התערותם בחברה. פוגרום "ליל הברדלח", שפרץ כעבור חצי שנה (9-10 בנובמבר 1938), האיץ את ההגירה היהודית מאוסטריה. עד פרוץ המלחמה הצליחו לעלות לארץ באמצעות "עליית הנוער" כ־5,000 נערים ונערות.

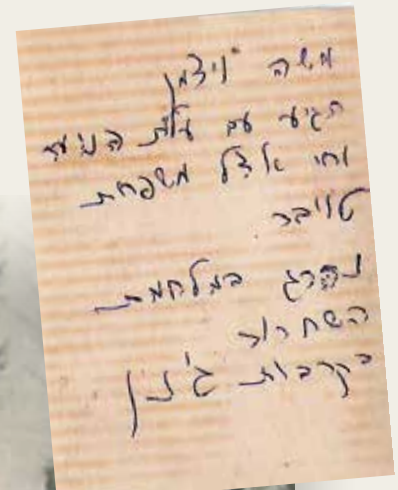
באפריל 1939 הגיעה האנייה "גלילא" לנמל חיפה ועל סיפונה ילדי עליית הנוער, בהם משה (מקסימיליאן) ויצמן. חברו לקבוצה, משה בוק, סיפר כי על האונייה היו רבים מחברי תנועת "השומר הצעיר". בנסיעה ברכבת מוינה לנמל טריאסט, כך נזכר, עברו שני צעירים דתיים בין הקרונות ו"הזכירו לכולם שערב פסח היום ויש לרוקן את התיקים ולזרוק את כל הלחם והחמץ מחלונות הרכבת". בדרכם שרו הנערים שירי מולדת ושירי חלוצים, מדי יום קיבלו גלידה, והאווירה הייתה עליזה. 20 מהנערים נשלחו יחד למושב בלפוריה שבצמק יזרעאל, 11 בנות ו־9 בנים. אחדים מהם היו בנים למשפחות וינאיות אמידות, דבר שלעיתים יצר קושי בקליטתם במושב. ותיקי בלפוריה תיארו לימים את המפגש עם הצעירים באור נוסטלגי יותר:



הפתעה באלבום: תמונת משה ויצמן והכיתוב בגב

השחרור בקרבות ג'נין". סבתי, רחל טויִקר, סיפרה שהבחור המצולם היה נער עולה שנקלט בבית המשפחה במושב בלפוריה. המסע לאיתור עקבותיו העלה סיפור חיים מרתק שנקטע באבו.

תצלום באלבום המשפחתי: בחזר במכנסי שלושת־רבעי וגרביים גבוהים, מאחוריו אוהל ושורת כרושים. בגב התמונה הזעירה נכתב: "משה ויצמן הגיע עם עליית הנוער וחי אצל משפחת טויבר. נהרג במלחמת





תמונה מ"פוטו ויצמן" בווינה, שנות ה־20

בהול להנהלת עליית הנוער בירושלים, וביקש - "בנימוס רב" - אישור יציאה לכמה ימים מהמושב, כדי לארגן עזרה לאביו. נראה שלא בטח בשליטתו בשפה העברית, ואת בקשתו ובהולה ניסח בגרמנית רשמית ומאופקת. הוא חתם עליה בשמו העברי והגרמני גם יחד:

אני החתום מטה, מעליית הנוער בכלפוריה, מבקש בנימוס רב אישור לנסוע לכמה ימים לראשון לציון. שם יש לי קרוב משפחה אמיד ועלי לדבר איתו באופן אישי בקשר לאביו ובעניין כספי מסוים.

אבא נמצא עדיין בווינה, לבד לחלוטין, ללא קרובי משפחה, משולל אמצעים לגמרי ומועמד לגירוש. נוסף לכך, אמי ז"ל נפטרה לפני חודש בווינה ואינני יודע מה יהיה עם אבי כי אפסו סיכויי לצאת משם. אולם בכל זאת קיים סיכוי שיבוא לארץ. אתם בסוכנות ודאי תבינו שלא ניתן להסדיר את הדבר במכתב לקרוב המשפחה.

עכשיו בידיכם אם יותר לי להציל את אבי, ולכן אני מבקש בכל לשון של בקשה לתת לי אישור לנסיעה כה חשובה. את הכסף לנסיעה כבר קיבלתי, ולא צפויים קשיים נוספים.

אני מודה מראש לתשומת לבך החיובית לבקשתי.

מקסמיליאן ויצמן, משה ויצמן - אצל משפחת טויבר, בלפוריה

[תרגום: מארן רוזנטל]

כעבור שישה ימים ענתה לשכתו של הנס בייט, עוזרה של הנרייטה סאלד, במכתב לוועד המושב בלפוריה: "הואילו נא לפתור את שאלת החופש למשה בהתאם להוראות ולמסור לנער כי את בקשתו העברנו אליכם להכרעה". שבועיים לאחר קבלת מכתב התשובה מ"עליית הנוער" פרצה המלחמה באירופה, והליפת המכתבים עם אוסטריה נפסקה. אך משה לא ויתר עד שקיבל אישור יציאה חריג. אמו, חנה, נפטרה ביולי 1939 והיא בת 37. אחיו הצעיר זיגפריד היה אז כבן 14, אך משה לא הזכיר אותו במכתב - ואף לא לחבריו שהיו עמו בכלפוריה. משה הצליח, כנראה, לקבל כסף ולהעבירו

לאביו בווינה. בסוף שנת 1939 הגיע האב לנמל סוליינה שבברומניה, בשפך נהר הדנובה לים השחור, יחד עם מאות פליטים יהודים. הם שאפו להימלט מאירופה ולהגיע לארץ ישראל, על סיפון אניית הפחם "סאקאריה" שנשכרה לכך בסיועו של ערי ז'בוטינסקי. עשרות מחניכי תנועת בית"ר עבדו במרץ כדי להתאימה לנשיאת אלפי נוסעים, בעוד הפליטים ממתינים על שתי ספינות הנהר שהביאו אותם לסוליינה. במהלך ההכנות קפא נהר הדנובה, והפליטים - שהיו על כלי שיט ללא מתקני חימום הולמים - הועברו אל האנייה לפני שהושלמה הסבתה מספינת מטען ל"אניית נוסעים" מאולתרת. ב־2 בפברואר 1940 הפליגה סוף־סוף ה"סאקאריה" לדרכה, כשעל סיפונה 2,385 יהודים - מספר המעפילים הגבוה ביותר מתחילת העלייה הבלתי לגאלית ועד לחידושה לאחר מלחמת העולם השנייה. לאחר צאתה ממצרי הדרדנלים עזרה אותה ספינת מלחמה בריטית. ב־13 בפברואר 1940 נכנסה האנייה לנמל חיפה, כשהיא מניפה דגל עברי. 300 הנשים והילדים שוחררו, והיתר הועברו למחנות מעצר בצרפיץ ובעתלית. לאחר חצי שנה בעתלית, שוחרר צבי הירש ויצמן מהמעצר וזכה לפגוש את בנו הבכור, לאחר שנה וחצי של פרידה. משה עזב את כלפוריה ושכר עם אביו חנות קטנה במרכז העיר הסמוכה עפולה. הם רכשו ציוד צילום בסיסי והקימו יחד צלמנייה בשם "פוטו ויצמן". התחלה חרשה, אך לא לזמן רב.

חוף מבטחים שהכזיב

שבעה וחצי חודשים בלבד לאחר שחרורו מעתלית, ב־24 באפריל 1941, צבי ויצמן נפטר בבית החולים "העמק" שבעפולה. בריאותו הלכה והידרדרה בעקבות ההתעללויות בו בעודו בווינה (בין השאר, סיפר לילדיו, הכריחו אותו להניף אופנוע מעל לראשו). משה המשיך לנהל את הצלמנייה הקטנה בגפו, ואף התגייס למאמץ המלחמתי הבריטי בצורך הנאצי. ב־1943 החל לשרת כנוטר בבסיס חיל האוויר הבריטי הסמוך, רמת דוד. הנוטרים עבדו במשמרות, וכך התאפשר לו להמשיך

שנת תרצ"ט (1939), תחשב לשנת המפנה, כמובן התרבותי [...] גם לבלפוריה הובאה קבוצה גדולה של נערים ונערות, הם היו מווינה בגילאים חמש-עשרה ושש-עשרה, וחולקו בבתי המושבניקים. קבוצת נערים זו הביאה רוח חדשה לחיי המושב, והם קיבלו בית חם במשפחות שבהן אומצו [...] חיש קל למדו את השפה באולפנה שארגנה הסוכנות וגם השתלבו בעבודה במשקים. בשעות לפני צהרים קמו במושב חוגים שונים לדרמה ולמחול, ובית העם המה בלילות שישי בנוער (ש' בן עזר, אחרי הגורן, עמ' 57).

"בידיכם אם אציל את אבי"

משה תואר בקרב חבריו כנער שקט ומופנם. בניגוד ליתר חברי הקבוצה שהיו בתנועת נוער סוציאליסטית, היה חבר בבית"ר. "אולי פרט זה יכול להסביר את זה שהוא היה פחות מהחבר'ה", סבר חברו משה בוק. ארבעה חודשים לאחר הגיעו לארץ, באוגוסט 1939, נקט יוזמה בניסיון לחלץ את אביו שנותר בווינה. הוא כתב מכתב

1910 ויצמן, עפולה
Photo Weizmann, Affule

לכבוד
המחלקה המקומית
לבריאות הציבור
עפולה - 15 ביולי 1943

הנהגת המחלקה המקומית לבריאות הציבור
עפולה - 15 ביולי 1943

אני מקבל את האישור להקים
במחנה הבריאות את המעבדה
למחקר בבריאות הציבור
במחנה הבריאות עפולה - 15 ביולי 1943

מנהל המחלקה
משה ויצמן

25/7/43
4163/מח/ב

בקשתו של ויצמן לפטור ממס על השלט "צלמיה", 1943



"פוטו ויצמן", תהלוכת מחאה בעפולה (?): "לא יכון שתוף פעולה עד שתקום מלכות ישראל"

ללונדון, ושם נשאר. ההורים הצליחו למלט את שני בניהם לחוף מבטחים, אך רק חוף אחד עמד בהבטחה. זיגפריד הקים בלונדון עסק מצליח לצילום, כפי שעשו לפניו אביו ואחיו, ושינה את שמו לפֶרְדִי. לדברי בנו, הוא היה היבואן הראשון של מצלמות יפניות לאנגליה וצילם את השמנא והסלתא של לונדון, בהם בני אצולה וכוכבי התרבות דאז. מעסקי הצילום של בני משפחת ויצמן בווינה, בעפולה ובלונדון נותרו רק תמונות ומכתבים ספורים, המעידים על תהפוכות תקופתם - ועל מחירן.

שנהרגו בשדות הקטל", עדיין צוין תאריך נפילתו של משה ויצמן כ"לא ידוע". בני משפחת טויבר מבלפוריה, שקלטו את הנער העולה בכיתם, הקפידו לעלות מדי שנה לקברו בכית הקברות הצבאי בעפולה. את תמונתו היחידה שמרו באלבום התמונות המשפחתי - למיטב ידיעתם, משה ויצמן היה נצר אחרון למשפחתו. אולם לשמואל צמבר, שהיה חברו, סיפר משה כי יש לו אח צעיר שאחיו באנגליה. הוא תכנן לנסוע אליו מיד אחרי המלחמה, בזמן האירוע המרגש של אותם ימים: האולימפיאדה בלונדון. זו נפתחה ב־29 ביולי 1948 - ארבעה ימים לאחר שגופתו של משה נטמנה בעפולה. בשנות ה־50 הגיע האח הצעיר, זיגפריד, לארץ. צמבר מסר לו את שנותו מאחיו הבכור: שני אלבומי התמונות שמשה צילם בתשע שנותיו בעמק יזרעאל. התברר שזיגפריד נשלח עם ה"קינדרטרנספורט" מווינה

ולהפעיל את הצלמניה. בזמן התרחשויות מעניינות הוא יוצא ומצלם את הפעילות בכיכר העיר: מחד גיסא הפגנות נגד השלטון הבריטי, ומאידך גיסא מפגני תמיכה בגיוס לצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם. רמז לקשייו נותר בארכיון עיריית עפולה: ב־15 ביולי 1943 משה כתב למועצה - עכשיו כבר בעברית ובכתב רהוט - בקשה לפטור אותו ממס על השלט "צלמניה", "כי הנני מגויס ואינני גר בעפולה".

עם פרוץ מלחמת השחרור התגייס משה לגדוד 14 של חטיבת גולני. בקרב הכושל על ג'נין, ביוני 1948, נפל כ־50 מאנשי הגדוד וכמאה נפצעו. הכוחות שנסוגו המשיכו להחזיק בשטחים בעמק ג'נין ובשלוחת הגלבוע, כחיץ להגנת יישובי העמק. אחרי ההפוגה הראשונה התחדשה הלחימה, ב"קרב עשרת הימים". משה וחבריו נאלצו לעמוד מול התקפת חיל המשלוח העיראקי, בשילוב כוחות ערביים מקומיים. בקרב מוקיבלה, ב־10 ביולי 1948, משה נפצע ברגלו. חובשת לוחמת שהשתתפה בקרב, בת בלפוריה, העידה לימים כי ניסתה לעצור את הדימום בעזרת מטפחת בד, אך ללא הועיל. משה נפטר מאיבוד דם, וחבריו שנסוגו תחת אש כבדה נאלצו להשאירו בשטח, עם הרוגים נוספים. רק כעבור שבועיים, ב־25 ביולי, אספו אנשי הרבנות הצבאית את הגופות שנותרו וטמנו אותן בקבר אחים בעפולה. במסמך ששלחה עיריית עפולה לצה"ל בדצמבר 1949 ובו "רשימה של כל אלה ומעפולה

תודה לר"מ מארן רוזנטל על תרגום המכתב מגרמנית.

לעיון נוסף

1. ש' בן עזר, "אחרי הגורן": הסיפור של מושב בלפוריה, 2009.
2. ב' מאירי, סקאריה, סיפור אוניית המעפילים, 1979.

